

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 108 1987

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Box 1909, 751 49 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör var väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-22-01233-8 (häftad)

ISBN 91-22-01235-4 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1988

det starka ryska inflytandet i Pontoppidans författarskap, kanske framför allt från Saltykov-Scedrin men också från Tolstoj (som ju ofta uppmärksammats förut i Pontoppidan-litteraturen) och Dostojevskij. I ett intressant kapitel hävdas att Pontoppidans kontakter med Otto Borchsenius, redaktören för tidskriften »Ude og Hjemme», var viktiga för den politisk-litterära profilen. Den unge debutanten Pontoppidan fick sina alster publicerade i »Ude og Hjemme». Han blev därmed placerad i sällskap med diktare som Tolstoj och Dostojevskij och introducerad för dansk publik som ett slags ung vederlike till dessa storheter.

Men i den följande presentationen av Pontoppidans åttitalproduktion, *Stækkede Vinger* (1881), *Sandinge Menighed* (1883), *Landsbybilleder* (1883), *Ung Elskov* (1885), *Mimoser* (1886), *Fra Hytterne* (1887), *Isbjørnen* (1887) och *Spøgelser* (1888) har jag svårt att upptäcka någonting, som på ett mer distinkt vis leder tesen i bevis. Det förekommer naturligtvis här och där passager, som belyser Pontoppidans misstro mot statsmakten, hans aversion mot det patriarkalisk-borgerliga äktenskapet och hans djupt kända ovilja mot kyrkan och dess tjänare. Men mycket snart inträder en accentförskjutning i framställningen, i det man också får tydliga belegg för att Pontoppidans radikalism i grunden aldrig styrdes av någon överordnad politisk ideologi. Snarare är den betingad av en romantisk misantropi och ett trots mot världsordningen, med närmast religiösa accenter. Och därmed har förf., enligt mitt tycke, egentligen hamnat bra nära den grundsyn som Knut Ahnlund förfäktat i sin beundransvärda doktorsavhandling *Henrik Pontoppidan. Fem huvudlinjer i författarskapet* (1956) och som betonade diktarens radikala pessimism, hans ideologilöshet och relativism: »Han är en reformator utan tro till reformer» (a.a. s. 47).

I själva verket blir detta också ett ledmotiv i Kofoeds egen framställning, i de i och för sig storstilade och mycket läsvärda analyserna av de stora romanerna *Det forjættede Land* (1891–95), *Lykke-Per* (1898–1904) och *De Dødes Rige* (1912–16). Gång på gång återkommer Kofoed till tanken, att Pontoppidan omöjligt kan sättas på en formel, att han absolut inte får föras in under någon enkel politisk etikett. Pontoppidan flyter mellan ståndpunkterna, syntetiserar, relativiserar. Det finns konservativa moment i hans tänkande, det finns socialistiska, det finns liberala, och det finns – alltså – anarkistiska. Men Kofoeds egentliga och mest angelägna ärende blir likväl, att Pontoppidan i sista omgången ändå var och förblev konstnär: »I vores iver for at se Henrik Pontoppidan som den store idéebattør og kulturradikale skribent overser vi let, at han er kunstner» (s. 241). Det betyder, att han snarare önskade gestalta mänskliga erfarenheter och insikter än att förkunna lärosatser, helst ville skildra hur människor av arv, miljö, öde, uppfostran eller passion drevs att handla som de gjorde. Nog för att där i bakgrunden av romanerna om Emanuel Hansted eller Per Sidenius ibland hägrar drömmen om ett utopiskt samhälle av annan och bättre beskaffenhet än det nuvarande. Men efterhand kapsejsar denna utopism. Diktaren av *De Dødes Rige* trodde inte längre gott om mänskligheten och demokratin och tycks ibland omfatta en mytiskt eller metafysiskt färgad ödestro.

Sannolikt har Kofoed alldeles rätt i detta. Man undrar bara över att förf. inte insett, att därmed också hans egen tes om den politiska anarkismen råkat i fara. Om Pontoppidans

anarkism till sist bara reduceras till något så allmänt som att han misstrodde sin samtids samhälle och likt Jytte Abildgaard i *De Dødes Rige* blev »en oprører mot samfundstilstanden – dog ikke paa det politiske plan» (s. 255), vad göres oss då längre Bakunin eller Krapotkin eller Tolstoj behov?

Det som här anförts i kritisk riktning bör på intet sätt hindra omdömet, att Niels Kofoeds bok är mycket givande. Till saken hör, att förf. ger värdefulla belysningar av företeelser som i och för sig ligger i undersökningens periferi – t.ex. Pontoppidans syn på kärleken och hans äktenskapsuppfattning – men som är nog så viktiga i författarskapet. Och han analyserar i ett av bokens allra bästa avsnitt, hur realismen hos Pontoppidan efterhand perforeras av ett intresse för folksaga och myt, som medför att Pontoppidan omärkligt glider in i »halvfemsernes» läger. Kofoed utvecklar ibland polemik mot föregångare i Pontoppidan-forskningen (Elias Bredsdorff, Knut Ahnlund, Jørgen Holmgaard), men det sker hela tiden med sobra argument och mycket sakligt. Man känner sig stimulerad av umgänget med denne bildade gentleman, som har så mycket att lära ut från ett helt livs studier i Pontoppidans författarskap, och beklagar bara, att han inte varit frikostigare med upplysningar i litteraturförteckningen angående litteratur, som han använt och åberopat i den löpande texten. Som exempel må anföras den uppsats av Christen Collin om Ibsens framtidsdröm, som refereras på s. 48, eller den uppsats »Fra Dannelsesroman til Udviklingsroman» av Aage Lærke Hansen, som förekommer nämnd på s. 184.

Thure Stenström

Walter Müller-Seidel: *Die Deportation des Menschen. Kafkas Erzählung In der Strafkolonie im europäischen Kontext*. J. B. Metzler 1986.

När Walter Müller-Seidel i sitt nya arbete förankrar Franz Kafkas berättelse *In der Strafkolonie* i straffrättsliga sammanhang och överhuvud betonar textens verklighetsrelevans, anlägger han visserligen en aspekt som redan Kurt Tucholsky lancerade, då novellen först publicerades 1919, och som på sistone ånyo har kommit i blickfånget, men som likväl ingalunda varit den gängse inom tyskspråkig Kafkaforskning. Ett helt annat synsätt har varit rådande. »Dichtung, das ist, dieser Tradition zufolge, zeitlose Kunst, die sich über die Niederungen gemeiner Wirklichkeit 'erhebt'.» Müller-Seidel diskuterar ingående ett som han konstaterar »skolbildande», tidigt inlägg av Friedrich Beissner, centrerat kring en dagboksanteckning 6 aug. 1914 av Franz Kafka. (»Der Sinn für die Darstellung meines traumhaftes innern Lebens hat alles andere ins Nebensächliche gerückt [...].») Därjämte riktar sig Müller-Seidel polemiskt mot »alle Interpreten, die als Mystiker, Allegoriker oder Theologen nur die eine Seite der Sache gelten lassen, um die 'äussere Wirklichkeit' als Gesellschaft und Zeitgeschichte zum Teufel zu wünschen».

Kafka skrev berättelsen *I straffkolonien* på senhösten 1914. När Kurt Wolff hade avböjt en publicering i serien *Der jüngste Tag* med hänvisning till berättelsens »pinsamma» karaktär, replikerade Kafka i ett ofta åberopat brev: »Zur Erklärung dieser letzten Erzählung füge ich nur

hinzu, dass nicht nur sie peinlich ist, dass vielmehr unsere allgemeine und meine besondere Zeit gleichfalls sehr peinlich war und ist und meine besondere sogar noch länger peinlich als die allgemeine.»

Müller-Seidel påpekar att flera av de tyska författarna inom den expressionistiska generationen var promoverade jurister. Kafkas 1984 publicerade *Amtliche Schriften* vittnar om hans nitiska verksamhet på den försäkringsanstalt där han tjänstgjorde. Rättsvetenskapen och framför allt straffrätten var av betydelse för hela den tyska litteraturens utveckling alltifrån seklets början och till och med Weimarepoken, betonar Müller-Seidel, som framhåller att under 1920-talet »Justizkritik» i litterär form skulle få en betydelse som aldrig förut. Kafkas lärare i straffrätt Hans Gross betecknas av Müller-Seidel som något av en nyc-kelfigur vad gäller tolkningen av In der Strafkolonie. Hans Gross var som kriminolog länge internationellt välrenommerad, men »Wissenschaftsgeschichte ist nicht nur Ruhmgeschichte», anmärker Müller-Seidel, som menar att den karaktäristik som getts av Gross Criminalpsycho-logie som »eine recht böse populäre Leistung» träffar rätt. Hans Gross gjorde sig i andra organ till talesman för deportation av »antisociala» och degenererade männi-skogrupper. »In der Strafrechtswissenschaft – wie in ande-re Wissenschaften – dringen am Ende des Jahrhunderts Begriffe wie 'ausmerzen', 'eliminieren' oder 'unschädlich machen' ein, [...]», konstaterar Müller-Seidel.

Som ett fadersuppror gentemot Hans Gross och hans idéer framstår Otto Gross skrift *Über psychopathische Minderwertigkeiten*; en därpå följande konfrontation mellan far och son mot slutet av året 1913 förde till ett offentligt, i pressen livligt ventilerat skeende. Müller-Seidel parallelliserar denna generationskonflikt med den som Franz Kafka själv åskådliggör i *Brief an den Vater*. »Die Generationskonflikte – bei Gross wie bei Kafka – sind nicht oder nicht nur aus individueller Psychologie zu erklären. Sie haben eine stark wissenschaftsgeschichtliche Komponente.»

Astrid Lange-Kirchheim har i flera studier visat på det samband som råder mellan en uppsats av Alfred Weber, yngre bror till Max Weber, betitlad *Der Beamte*, och Kafkas berättelse *In der Strafkolonie*. Alfred Weber liknar byråkratin vid en jättelik »Apparat». »So liest sich Webers Essay stellenweise wie ein Bildreservoir zu Kafkas Erzählung, gleichzeitig aber als ausführliche Interpretation der bürokratischen Bedeutungsdimension des Strafapparates.» (Lange-Kirchheim.) En annan »förlaga» som Müller-Seidel lägger vikt vid är Robert Heindls *Meine Reise nach den Strafkolonien* (1912), en på sin tid också internationellt livligt debatterad bok. Nya Kaledonien, tillhörigt det franska kolonialväldet, får här den mest omfattande beskrivningen, och det är också med denna »Strafinsel» som Kafkas berättelse företer flest överens-stämmelser. Müller-Seidel som inte uppfattar »forsknings-resanden» i novellen som någon »positiv» hjälte, jämför honom med den resande juristen Heindl. »Diese und der 'wirkliche' sind Brüder im Geist.» Müller-Seidel påpekar hur Tucholsky vid 1920-talets mitt skulle komma att attackera Heindl i anslutning till ett då aktuellt arbete om »yrkesförbrytare».

Litterära inflytelser från rysk litteratur, Dostojevski och Tjechov, kommer i beaktande, och dessutom en roman av Octave Mirbeau, *Le Jardin des Supplices* (1899), som i sin skarpa kritik av ett »perverterat» tänkande tar upp Drey-

fusaffärens människojakt. Müller-Seidel avvisar överhuvud en renodlat immanent texttolkning, men han gör själv väsentliga berättartekniska iakttagelser i de avsnitt av studien som ägnas åt *Der literarische Text*.

Müller-Seidel säger i förordet att hans bok utgör »die Nebenarbeit zu einer geplanten grösseren Darstellung zur literarischen Moderne», och det är ett genomgående inslag i hans undersökning att han slår ner på »der Affekt gegen die Moderne» som han finner förhållande i den tyskspråkiga Kafkaforskningen. Han egen koncisa och klartänkta framställning utgör också ett inlägg till försvar för ständigt hotade mänskliga rättigheter. Tortyr- och dödsapparaters självförstörelse i Kafkas berättelse ser han liksom Walter Biemel, som ägnat novellen en in-trängande analys, »als notwendige Selbstausslösung 'einer pervertierten Rechtsauffassung'».

Ulf Wittrock

Bärbel Schrader/Jürgen Schebera: *Kunst-Metropole Berlin 1918–1933*. Aufbau Verlag Berlin und Weimar 1987.

Weimarer Republik. Manifeste und Dokumente zur deutschen Literatur 1918–1933. Hrsg. von Anton Kaes. J. B. Metzler 1983.

Der Rat geistiger Arbeiter som konstituerade sig i Berlin i november 1918, blir utgångspunkt för den stora, rikt illustrerade volymen *Kunst-Metropole Berlin 1918–1933*, det senaste av de band i sviten *Dokumente und Selbstzeugnisse* som det östtyska Aufbau-Verlag ägnar Berlin. »Von Berlins Künstlern und Intellektuellen hatten nur wenige in den Novembertagen wirklich an der Seite des Proletariats gestanden», förklarar Bärbel Schrader/Jürgen Schebera i ingressen till den nya volymen. Det möte som »rådet» i Berlin höll på Kurt Hillers initiativ skulle bli ett i en rad borgerliga tidningar belyst debakel. Franz Pfemfert åter skrev i *Die Aktion*: »Herr Hiller rennt hin und äfft den Soldatenrat nach.»

Berlin började redan under den första efterkrigstidens inflationsår befästa sin metropolställning. »Bei der Auswahl signifikanter Ereignisse für die Kunst-Metropole Berlin haben wir uns von zwei Gesichtspunkten leiten lassen. Sichtbar werden musste erstens die Breite des Spektrums [...] zweitens die politische Dimension vieler Kunstereignisse, die oft den rechten Kräften willkommenen Anlass waren, ihre grundsätzlichen Attacken gegen die Republik auszutragen.» Det blir således en genomgående trend i volymen att ägna stora uppslag åt de häftiga ideologiska meningsmotsättningar och debatter som avlöste varandra ända fram till *Die Zerstörung der Republik*, som bokens epilogavsnitt rubriceras.

Till novemberrevolutionens omedelbara återspeglings inom kulturlivet räknas uppståndelsen kring Leopold Jessners inscenering av *Wilhelm Tell* i Schauspielhaus 1919. Den tyska filmindustrins dynamiska expansion fokuseras liksom dadaisternas ostentativa utspel. Till Berlin kom Dada 1918 med spektakulära utställningar och manifestationer. Rörelsen fick betydelse för en rad av decenniernas mest framskjutna konstnärer och författare. Det hör nu till den kulturpolitiska strategin i DDR att uppvärdera tidigare experimentella riktningar inom konsten och litteraturen och markera deras politiska protestkaraktär. En